

**ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ
імені І. БОБЕРСЬКОГО**

Кафедра туризму

Лекція № 2:

**“ ХАРАКТЕРИСТИКА РЕСУРСНОЇ БАЗИ ЕКОЛОГІЧНОГО
ТУРИЗМУ”**

з дисципліни
“Сільський та екологічний туризм”
для студентів III курсу факультету туризму

Розробили:
Доц., к.г.н. Худоба В.В.
Викл. Лабарткава В.К.

“ЗАТВЕРДЖЕНО”
на засіданні кафедри туризму
“_____” _____ 2019 р.
протокол № _____

Зав. кафедри _____ проф. Волошин І.М.

ЛЬВІВ 2019

Лекція 2. ХАРАКТЕРИСТИКА РЕСУРСНОЇ БАЗИ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ

План:

1. Природа як середовище екотуризму.
2. Природно-заповідного фонду України.
3. Загальна характеристика природно-заповідного фонду України.
  - 3.1. Біосферні заповідники.
  - 3.2. Природні заповідники.
  - 3.3. Національні природні парки.
  - 3.4. Регіональні ландшафтні парки.
  - 3.5. Заказники.
  - 3.6. Ботанічні сади та дендрологічні парки.
4. Міжнародний досвід розвитку екологічного туризму.

Рекомендована література:

1. *Бейдик О.О.* Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. – К.: В-во Київського університету, 2001.-395с.
2. *Дмитрук О.Ю.* Екологічний туризм: сучасні концепції менеджменту і маркетингу Навчальний посібник. - К.: Альтерпрес, 2004. - 192 с.
3. *Зінько Ю.В., Гетьман В.І.* Розвиток туризму в національних парках Українських Карпат // "Гори і люди" (у контексті сталого розвитку). Міжнародна конференція. – 14-18.10.2002 р. м. Рахів. – с.353-363. Т. 1, 18.
4. *Любіцева О.О., Сташук К.* Розвиток екологічного туризму в Україні // Економічна та соціальна географія: Наук. зб. / Ред. кол.: С.І. Іщук (відп. ред.) та ін. – К., 2002. – Вип. 53. – с.189-196. Т. 17.

1. Природа як середовище екотуризму

Екотуризм немислимий без екоресурсів. Ними є об'єкти та явища природного чи природно-антропогенного походження, які мають певну привабливість, можуть бути використані та використовуються в екотуризмі. Як видно з наведеного визначення, екотуристичні ресурси можуть існувати самі по собі, чекаючи свого часу — появи екотуристів, і можуть активно використовуватися. Зрозуміло, що для того аби ресурси використовувати, потрібно мати добре уявлення про них.

Багатство будь-якої країни або території на екотуристичні ресурси зумовлено кількома складовими, найголовнішими з яких є обсяг та якість. Деякою мірою ці ресурси подібні до мінерально-сировинних, водних та інших ресурсів, які використовує людина. Значні обсяги та добра якість відповідають великому багатству і навпаки.

Обсяг екоресурсів залежить від їх поширення та різноманітності. У загальному випадку значною є поширеність екоресурсів у великих країнах, в яких господарська діяльність обмежена або ж ведеться з урахуванням екологічних вимог. Водночас у невеликих країнах зі значною густотою населення та інтенсивною господарською діяльністю екоресурси обмежені. Чим більша різноманітність, тим багатша країна на екоресурси. У цьому разі важливою є роль рельєфу, від якого залежать клімат, рослинний і тваринний світ.

Отже, сприятливими для екотуризму є країни з різноманітним рельєфом, де є вихід до моря, де багато річок та озер. Несприятливі для екотуризму невеликі урбанізовані країни або країни, де природа одноманітна, наприклад там, де майже всю територію займають пустелі.

Якість екоресурсів близька до поняття стану. Уявімо собі якийсь унікальний об'єкт, але з незадовільним станом — засміченим, витоптаним, з пригніченим рослинним покривом. Вочевидь, така характеристика радше відлякає туристів, ніж приверне їх увагу.

Специфічною складовою якості екоресурсів є умови сприйняття, передусім зорового, оскільки саме завдяки зору люди отримують найбільший обсяг інформації. Якісними екоресурсами можна вважати насамперед ті, що добре видно. Так, у місцевості з частими туманами зорове сприйняття обмежене і це знижує якість екоресурсів. Те саме стосується рівнинної території, де немає змоги побачити далечінь. Важливим чинником, що стосується зорового сприйняття, є відкритість місцевості, панорамність умов сприйняття. В останньому разі велику роль відіграють підняті ділянки рельєфу, зокрема пагорби і гори. З одного боку, вони виділяються над навколишньою місцевістю і тому самі по собі привертають увагу. З іншого боку, з пагорбів і гір звичайно відкриваються найкращі краєвиди.

Види екоресурсів, як це впливає з наведеного вище визначення, поділяють на дві групи: природного та природно-антропогенного походження. До перших належать геологічні, орографічні, кліматичні, водні, флористичні екоресурси. У свою чергу, до природно-антропогенних належать ті, в яких крім природної великою є складова людської діяльності. Це, зокрема, стосується ботанічних садів, дендропарків, зоопарків тощо (рис. 1.1).

До геологічних ресурсів належать гірські породи, мінерали, печери, сталактити, сталагміти і навіть окремі камені. Туристи звичайно звертають увагу на великі відслонення, які мають круті схили, складені малопоширеними гірськими породами з незвичним кольором. За приклад може правити геологічний заказник “Базальтові стовпи” на Рівненщині, точніше — біля м. Костопіль. Об’єктами екотуризму є й кар’єри, як діючі, так і закинуті — з видобутку граніту, залізної руди, крейди та ін. Великий інтерес становлять і печери, яких у світі безліч. В Україні на печери багата, зокрема, Тернопільська область. Додамо, що в деяких печерах сформувався специфічний рослинний і тваринний світ. Так, до темряви тут добре пристосовані кажани.

Якщо йдеться про геологічні ресурси, часто існує можливість не лише їх бачити, а й торкатися руками. Деякі камені цілком придатні і для колекціонування. Наприклад, запаси залізної руди у Криворізькому родовищі такі великі, що можна взяти її шматочок “на пам’ять”, і це ніяк не вплине на її кількість. Тесаме стосується соляних утворень у затоці Сиваш.

Орографічними ресурсами є елементи рельєфу: рівнини, височини, пагорби, гори, урвища, яри, каньйони, скелі, западини. Їх утворення тісно пов’язане з будовою надр і геологічними процесами.

Певною мірою орографічні ресурси впливають на інші — кліматичні, водні тощо. Особливості рельєфу не оминають і господарську діяльність: складні його форми (крутосхили та урвища) незручні для використання, і тому тут краща збереженість природи.

Якщо йдеться про екологічний туризм, то передусім слід згадати Українські Карпати і Кримські гори. В цих регіонах увагу туристів привертають скелі, урвища, скупчення великих каменів.

Навіть у межах Києва є певні орографічні ресурси. Так, досить відомими є київські гори: Старокиївська, Володимирська, Батієва, Печерська, Михайлівська та ін. Зазначимо, що печерські пагорби не лише виділяються гарною архітектурою — з них відкриваються чудові краєвиди Дніпра. У місті є й чимало ярів: Бабин, Протасів, Кучмин та ін. Доволі часто тут трапляються фрагменти лісів, струмки та озера.

Клімат у туризмі, і зокрема в екотуризмі, відіграє таку важливу роль, що справді відповідає поняттю “ресурс”. Принаймні на це вказує його фактичне використання в туристичній сфері.

Величезна роль клімату полягає в його безпосередньому впливі на людину. Останній може бути негативним і позитивним. Так, помірна температура є сприятливою для життєдіяльності, а висока або низька —

несприятливою і навіть загрозовою. Подібне стосується кількості опадів, швидкості вітру, вологості повітря.

Окремої згадки потребують небезпечні атмосферні явища: блискавка, град, ожеледиця, хуртовина та ін.

Водні ресурси в туризмі звичайно тлумачаться інакше, ніж у сфері водного господарства. У сфері туризму важливою є сама наявність водних об'єктів. Тут можна виділити екотуристичні ресурси джерел, річок (включно з водоспадами), озер, морів (включно із затоками і протоками), боліт, льодовиків. Водночас водність річок має другорядне значення.

Водні об'єкти у туризмі виконують цілу низку важливих функцій:

- збагачують ландшафт;
- дають можливість життєдіяльності коловодним видам рослин і тварин (іншими словами, тут багатший рослинний і тваринний світ);
- дають змогу купатися (або принаймні помити руки);
- тут є змога ловити рибу;
- існує можливість пересуватися на човні чи інших плавзасобах;
- задовольняють питні та інші потреби (миття посуду, прання тощо).

Чимало водних об'єктів України та світу належать до так званих Рамсарських угідь. Свою назву вони отримали від м. Рамсар в Ірані, де в 1971 р. було підписано конвенцію про захист водно-болотних угідь, які є важливим місцем поширення водоплавних видів птахів. Нині рамсарський список налічує близько 2000 об'єктів, з яких понад 30 знаходяться в Україні. До найбільших за площею належать Сиваш, Каркінітська, Джарилгацька і Тендрівська затоки Чорного моря, Дністровські плавні, Шацькі та Придунайські озера.

Роль води в туризмі така велика, що її наявність або відсутність часто є найважливішим фактором привабливості окремо взятих територій. У зв'язку з цим рекреаційні ресурси, пов'язані з водою, звичайно мають не просторовий, а лінійний вигляд:

відповідають береговій лінії морів, річок, озер і водосховищ. У цьому разі можна навіть говорити не лише про водний, а й прибережний туризм. Природні умови уздовж річок істотно різняться від тих, що спостерігаються навіть за 100 м від них.

За об'єктною ознакою можна виділити річковий туризм.

Його розвитку сприяє те, що довжина річок більша за довжину морських берегів.

Зрозуміло, що рекреаційна цінність водних об'єктів значною мірою зумовлена тим, наскільки більшою чи меншою є їх можливість задовольняти потреби людей. При цьому мають значення розміри водних об'єктів, чистота води, умови підходу (під'їзду), швидкість течії тощо.

Попри те що в Україні тече дуже багато річок (вважають, що близько 63 тис.), лише невелика їх частина придатна для подорожей водою. Так, багато малих річок улітку настільки зменшуються у розмірах, що вода в них ледь простежується. Дуже часто малі річки є зарослими водною та повітряно-водною рослинністю. До того ж багато з них зарегульовані: на деяких створено по кілька ставків і водосховищ. Про це свідчать такі дані: в Україні приблизно налічують 40 тис. ставків і 1,1 тис. водосховищ. Досить часто саме на цих штучних об'єктах збираються туристи.

Флористичними ресурсами, як це впливає з назви, є ресурси рослинного світу, дуже різноманітного, як за видовим складом, так і складом рослинних угруповань. Ці ресурси значною мірою залежать від природних умов: у високих широтах біорізноманіття менше, ніж у низьких. Крім температури важливу роль відіграють й умови зволоження. Важливо, що рослинні ресурси належать до відновлюваних, і тому їх обмежене використання (наприклад, збирання ягід) майже не впливає на обсяг та якість цих ресурсів.

Найбільшу увагу туристів привертають великі рослини та ще й незвичні. Це, зокрема, стосується великих дерев. Так, дуже відомими деревами є секвойя та секвойядендрон, які походять з Північної Америки. Секвойя трохи вища (до 110 м), але дещо тонша за секвойядендрон, який ще називають мамонтовим деревом. Завдяки інтродукції ці дерева можна побачити на Південному березі Криму. До дерев, що привертають увагу в Криму, належить і ліванський кедр — дерево, яке навіть зображено на державному прапорі Лівану. В Україні найбільшими деревами є дуби, висота яких може перевищувати 35 м. Відомими є дуб Максима Залізняка в урочищі Холодний Яр і дуб Крістера в Києві.

Ще більшої висоти сягає модрина європейська в Карпатах. Фауністичні ресурси — це ресурси тваринного світу, який навіть різноманітніший, ніж рослинний світ, — кількість видів тут більша. Разом з тим не все фауністичне різноманіття можна віднести до екоресурсів. Доцільно згадати, що царство тварин поділяється на два підцарства: одноклітинні (інакше — найпростіші) та багатоклітинні. Зрозуміло, що основна увага в туризмі прикута до багатоклітинних тварин, яких поділяють на типи: молюски, членистоногі, хордові тощо. Одним із підтипів хордових є хребетні, які, у свою чергу, поділяють на класи: риби, земноводні, плазуни, птахи, ссавці (або звірі).

Саме на представників цих систематичних груп тварин туристи звертають найбільшу увагу. Далі поділ є таким: ряд, родина, рід, вид. Так, пелікан рожевий належить до класу Птахи, ряду Пеліканоподібні, родини Пеліканові. Найбільшим птахом України вважають дрохву — єдиного представника свого роду.

Відомо, що для багатьох птахів властива сезонна міграція. Між іншим, вона відбувається не будь-як, а в межах певних ділянок, які мають назву “екокоридор”. Кілька екокоридорів виділяють і в межах України. До них, зокрема, належить Дніпровський, що відповідає Дніпру зі створеними на ньому водосховищами. Дуже багато птахів мігрує уздовж західного берега Чорного моря, використовуючи берег як орієнтир. Знаючи це, місцеві орнітологи ставлять сітки для птахів переважно перпендикулярно до лінії берега.

Крім птахів, великим є інтерес до ссавців. Найбільшим ссавцем на території України є зубр європейський, маса якого може сягати 1 т. Найбільшим ссавцем, що мешкає у воді, є представник дельфінів — чорноморська афаліна.

Насамкінець розглянемо ландшафтні ресурси, які містять усі інші ресурси: орографічні, кліматичні та ін. Цей факт робить ці ресурси найрізноманітнішими.

У загальному випадку цінність ландшафтів залежить від цінності їх окремих складових та їх різноманітності. Так, стиглий ліс з високими деревами та підліском є привабливішим, ніж молодий. Ліс з більшим видовим різноманіттям цікавіший, ніж той, в якому видове різноманіття обмежене. Ще краще, якщо в лісі є річка чи озеро, відслонення скельних порід і незвичні форми рельєфу. Зокрема цінність ландшафтів Південного берегу Криму зумовлена наявністю гір, водних об’єктів, багатством рослинності, які помножені на сприятливі кліматичні умови та добрі умови зорового сприйняття. Яскравим прикладом різноманітності ландшафту може слугувати парк біля Воронцовського палацу (Воронцовський, або Алупкинський, парк) на Південному березі Криму. Те саме стосується парку “Софіївка” в Умані.

Слід зазначити, що взяття під охорону цінних об’єктів природи, проголошення їх об’єктами природно-заповідного фонду не перетворює їх на об’єкти природно-антропогенного походження, як це інколи вважають. Згадаємо передусім основну мету відповідної діяльності — збереження цінних, рідкісних і зникаючих об’єктів природи. Іншими словами, звичайно оберігають те, що не зазнало істотних змін унаслідок людської діяльності. В одних випадках поряд з об’єктом, що оберігається, можуть поставити

табличку, в інших — шлагбаум чи огорожу. Досить часто факт проголошення якогось об'єкта природи об'єктом природно-заповідного фонду (ПЗФ) залишається лише на папері.

Прикладами об'єктів природно-антропогенного походження може слугувати біосферний заповідник “Асканія-Нова” та Воронцовський (Алупкинський) парк. Загалом до таких об'єктів належать такі, в яких роль людини є значною. Зауважимо, що під словом “інше”, показаним на рис. 1.1, може бути досить велике різноманіття об'єктів, до створення яких причетна людина. Це можуть бути музеї природи, питомники з розведення рослин і тварин, зокрема страусини ферми, форелеві господарства та ін.

Окремо може бути виділена **цінність** або ж значущість екоресурсів. У цьому разі крім багатства має значення досяжність і попит. Зрозуміло, що до об'єкта, який знаходиться за тисячі кілометрів, багато туристів не поїде. Такий об'єкт у туризмі великої цінності не має. Навпаки, зручно розташований об'єкт є дуже цінним, наприклад Нікітський ботанічний сад на околиці Ялти. Підвищити цінність може поліпшення транспортної інфраструктури, але це досягається не одразу і потребує коштів. Цінність залежить і від попиту: чим більший попит, тим більша цінність, і навпаки. У свою чергу, попит залежить від “розкрученості” об'єкта, зокрема його реклами. Крім того, попит залежить від рівня достатку людей та їх екологічної культури. Тут також існує прямий зв'язок (принаймні, на рівні країн): високий рівень достатку часто (хоч і не завжди) відповідає високій екологічній культурі, і навпаки.

Узагальнюючи викладене, можна зазначити, що екотуристичні ресурси Землі, і зокрема України, великі та різноманітні. Насамперед це зумовлено тим, що значні території ще мало змінені. Це — важливе підґрунтя розвитку екотуризму як нині, так і в майбутньому.

2. Природно-заповідного фонду України.

Згідно чинного законодавства, природно-заповідний фонд (ПЗФ) України - це ділянки суші і водного простору, природні комплекси яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність. Він охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання проводиться з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду рослинного і тваринного світу, підтримання загального

екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища.

Території та об'єкти природно-заповідного фонду (далі – ПЗФ) за своїм походженням поділяються на природні території й об'єкти та на штучно створені об'єкти.

Нині в Україні існує 11 категорій ПЗФ: природний заповідник, біосферний заповідник, національний природний парк, регіональний ландшафтний парк, заказник, пам'ятка природи, заповідне урочище є природними територіями й об'єктам, тоді як ще 4 категорії ПЗФ, такі, як ботанічний сад, дендрологічний парк, зоологічний парк, парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва є штучно створеними об'єктами. Категорія, до якої відноситься певна територія чи об'єкт ПЗФ, визначається відповідно до того цільового призначення та тих функцій і завдань, які дана територія чи об'єкт мають виконувати.

Крім поділу територій та об'єктів ПЗФ за їх походженням, вони розрізняються також і **за значенням**. Залежно від екологічної, наукової, історико-культурної, естетичної, оздоровчої та іншої цінності території та об'єкти ПЗФ можуть бути загальнодержавного чи місцевого значення. При цьому ряд категорій ПЗФ можуть бути як загальнодержавного, так і місцевого значення (це стосується заказників, пам'яток природи, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків та парків-пам'яток садово-паркового мистецтва). Регіональні ландшафтні парки і заповідні урочища є категоріями ПЗФ місцевого значення. А природні заповідники, біосферні заповідники і національні природні парки створюються лише на загальнодержавному рівні, при цьому біосферні заповідники є категорією ПЗФ міжнародного значення, оскільки створення і функціонування всіх територій цього типу вимагає дотримання не лише національних, а й міжнародних процедур, при цьому всі біосферні заповідники є елементами відповідної глобальної мережі, загальний реєстр якої ведеться Програмою ЮНЕСКО „Людина і біосфера”.

Категорії ПЗФ можна також класифікувати за **юридичним статусом**. Ряд з них є юридичними особами, інші створюються (оголошуються) без такого статусу. Так, згідно з чинним законодавством, статус юридичної особи мають природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, а також ботанічні сади, дендрологічні парки та зоологічні парки загальнодержавного значення.

Природно-заповідний фонд України (ПЗФ) станом на 01.01.2013 року має в своєму складі 8032 території та об'єктів загальною площею 3922,6 тис. га, в межах території України. Відношення площі ПЗФ до площі держави

становить 6,05%. Із них за кількістю найбільшу частку мають пам'ятки природи, заказники та заповідні урочища - разом біля 90% від кількості всіх існуючих об'єктів. За площею більше 80% природно-заповідного фонду припадає на заказники, національні природні та регіональні ландшафтні парки.

Природні заповідники це природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки.

Біосферні заповідники (далі - БЗ) є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення, які створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонового моніторингу, вивчення навколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів.

Національні природні парки є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення й ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність. Національний парк є однією з найстаріших категорій природоохоронних територій.

Регіональні ландшафтні парки є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення. Особливістю РЛП та їх основною відмінністю від НПП є те, що вони в більшій мірі, ніж національні парки, поєднують в собі природоохоронні та суто соціальні функції.

Заказниками оголошуються природні території (акваторії) з метою збереження і відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів. Вони виконують функції збереження та відтворення природних комплексів, видів чи природних ресурсів, підтримання загального екологічного балансу. Залежно від своєї природоохоронної, екологічної, наукової й іншої цінності заказники можуть бути загальнодержавного чи місцевого значення.

Пам'ятками природи оголошуються окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне та

пізнавальне значення. Територія чи окремих природний об'єкт, що мають особливу природоохоронну, наукову, пізнавальну, культурну, естетичну, господарську, оздоровчо-рекреаційну чи іншу цінність, є унікальними чи типовими для держави, оголошуються пам'ятками природи загальнодержавного значення. Територія чи окремих природний об'єкт, що мають велику цінність, є унікальними чи типовими для певного регіону, оголошуються пам'ятками природи місцевого значення.

Заповідними урочищами оголошуються лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні природні територіальні комплекси, що мають важливе наукове, природоохоронне й естетичне значення. Заповідні урочища оголошуються з метою охорони їх в природному стані.

Однак, існуюча система організації природно-заповідного фонду, крім суттєвих переваг, має також і вагомні недоліки, зокрема одним із них є відсутність єдиного центрального органу виконавчої влади, в підпорядкуванні якого знаходились би усі природоохоронні об'єкти України.